

ВЕЛИЧ І ТРАГЕДІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

8 травня 1919 р. Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Цим актом була виконана вимога американських русинів, які 18 листопада 1918 р. на своїх зборах у Скрегтоні висловились за включення краю до складу Чехословацької Республіки. 18 листопада 1919 р. І. Брейха був призначений тимчасовим адміністратором Закарпаття. Згідно з „Генеральним Статутом” чехословацький уряд добов’язувався надати Підкарпатській Русі, як тоді називали наш край, найширші автономні права.

Працький уряд постійно зводив з виконанням своїх обіцянок, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не „дозріли” до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямів, які протягом всього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права. Кінець вересня 1938 р. слід розцінювати як вирішальний момент у взаємовідносинах вищезазначених напрямків. Необхідно відзначити, що ще 2 вересня 1938 р. представники русофілів і народовців підписали декларацію, на яку чехословацький уряд не відреагував. Вимоги, які оголосив Ю. Бачинський, передбачали приєднання Припівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах.

21 вересня 1938 р. в Празі відбулися переговори, в яких взяли участь Ю. Бачинський, І. П’сцак, П. Коссей, С. Фенцик, А. Бродій, Ю. Феденій, П. Жидовський, Ю. Ревай. Всі вони були депутатами Чехословацького парламенту. Тоді ж Закарпаття відвідала делегація американських русинів у складі І. Попа, І. Яничинина і О. Геровського, яка „мала допомогти парламентарним представникам обох груп вирішувати актуальні політичні проблеми краю. Делегація, однак, не представляла Американських Русинів греко-католиків, які становили більшість русинів в США”. Саме тому ця делегація не виконала поставлених на неї завдань.

На початку жовтня 1938 р. переговори між представниками двох напрямків були відновлені з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня 1938 р. була прийнята постанова про те, що членами уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Необхідно погодитися з твердженням В. Шандора, що це було зроблено „з розрахунком забезпечення успіху в уряді, бо москвофіли переважали”. Того ж дня представники русофільського блоку запропонували проєкт децентралізації державної і виконавчої влади, який складався із восьми пунктів. 8 жовтня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до якої ввійшли Й. Каміньський, В. Гомічков, М. Демко (Центральна Руська Народна Рада), А. Волошин, Ю. Бранцайко, Д. Німчук (Перша Українська Народна Рада), А. Бродій, Ю. Феденій (Автономно-Землеробський Союз), Ю. Бачинський, П. Коссей (Республіканська Землеробська партія), С. Фенцик (Руська Національно-Автономна партія), Ю. Ревай (Соціал-Демократична партія), І. П’сцак (Автономно-Землеробський Союз Припівщини), П. Жидовський (Республіканська Землеробська партія Припівщини). Отже, до складу Національної Ради Підкарпатської Русі ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

На черговому засіданні Ради був прийнятий Меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 р. прем’єр-міністр Чехословаччини Я. Сирови звільнив з посади губернатора краю К. Грабаря і призначив І. Парканія. Останній в черговий раз наголосив на головних вимогах Національної Ради Підкарпатської Русі. Тим часом представники двох напрямків

обговорювали кандидатури на посади міністрів Підкарпатської Русі. Ю. Ревай запропонував запросити по троє членів з обох рад. Пропозицію прийняли. Українську делегацію очолив А. Волошин, москвофільську — Й. Каміньський.

Аналогічні суспільно-політичні процеси відбувались у Словаччині. 6 жовтня 1938 р. лідери Словаччини зібралися в Жиліні і вимагали автономних прав. 7 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Я. Сирови задовільнив їх прохання і Й. Тісо був призначений прем'єр-міністром Словаччини. Необхідно наголосити, що Я. Сирови, згідно 60 параграфу Конституції Чехословаччини, був повірений виконувати під час відсутності Е. Бенеша (смігував 5 жовтня 1938 р. — М. В.) президентські функції.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій — лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е. Бачинський і Ю. Ревай. Слідом за ними міністерську посаду зайняли С. Фешик, а А. Волошин та І. П'єшак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє — українського напрямку. Необхідно погодитися з думкою сучасних дослідників, що співвідношення два до одного на користь представників русофільства, реально відображало співвідношення між двома головними політичними силами в краї.

Автономний уряд А. Бродія провів три засідання (15, 18, 22–23 жовтня 1938 р.). На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися із 9 міністерств, було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь завезено із Румунії 170 вагонів кукурудзи. На другому засіданні С. Фешик прозвітувався про пророблену роботу під час переговорів по встановленню кордону із Словаччиною, а Ю. Ревай зробив доповідь про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. В центрі уваги третього засідання була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті, зокрема, обговорювалося питання про розумне відреагування на угорський ультиматум щодо південних територій краю.

Досить швидко з'ясувалося, що А. Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під кличкою „Берталон”. Чехословацька контррозвідка уважно слідкувала за діяльністю А. Бродія. Начальник Президії поліцейського управління в Ужгороді Герр ще 4 січня 1933 р. доповідав Президії крайового управління Підкарпатської Русі, що „редактор Бродій має великі зв'язки з закордоном... він постійно зустрічається з представниками угорських опозиційних сил в Ужгороді”. 17 жовтня 1938 р. Ю. Ревай попередив міністра закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковського про зв'язки А. Бродія з Угорщиною. Внаслідок цього празький уряд заборонив А. Бродію виїзд в Будапешт для переговорів з Угорщиною. Міністр внутрішніх справ ЧСР Я. Черний твердив, що відомості з нарад міністерської ради потрапляють до угорського посольства в Празі. Чехословацький уряд звинуватив А. Бродія в порушенні „Закону про охорону республіки” і його заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що „у Бродія пайшли ману Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багата грошей”.

Необхідно погодитися з твердженням сучасного словацького вченого І. Ваната, що „у передмюнхенській Чехо-Словаччині політичний русинізм став родючим ґрунтом ірредентських автономістичних політичних партій Бродія і Фешика, які діставали підтримку з Угорщини і Польщі”. Дослідник вважає, що на представників русофільського напрямку після окупації краю Угорщиною опирався гортійський режим. Доказом такого твердження є той факт, що після окупації краю угорськими військами, А. Бродій представляв Закарпаття в угорському парламенті. Фінансування угорським урядом А. Бродія підтверджується опублікованими 1959 р. в Будапешті документами.

На запитання слідчого НКВС 13 січня 1945 р., «що Ви одержали від угорського уряду за своє співробітництво з ними?», А. Бродій відповів: «...Я одержував заробітну плату депутата парламенту — 1500 пенге, міністерську пенсію 1369 пенге в місяць». Відставка і арешт А. Бродія викликали протести з боку його прихильників, які переросли у масові демонстрації. Що стосується соратника А. Бродія С. Фенцика, то йому вдалося втекти в розміщене неподалік польське посольство, а потім переїхати до Угорщини.

Після арешту А. Бродія новим прем'єр-міністром чехословацький уряд призначив А. Волошину — лідера українського напрямку в краї. Він у присутності міністра Е. Бачинського, чеського генерала О. Сватека і віце-губернатора краю О. Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А. Волошин заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки ... без різниці національної та релігійної». 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» було опубліковано звернення Української Народної Ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали», яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А. Волошини: «Ми віримо, — говорилося у зверненні, — що великий 50 мільйоновий український народ підійме й подає своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги, пакладали на нас пуга, знов садили нас в тюрми». Це звернення було розцінене українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину, сподіваючись на її покровительство. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншість в краї становила 8714, або 1,60% населення. А. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видів розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в «Німецькій партії» по зразку національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, яким і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом». Інженер Е. Ольдофреді, як представник німецької національної меншості, 27 січня 1939 р. був включений до списку майбутніх послів українського парламенту Закарпаття.

Уряд Карпатської України робив усе для того, щоб відносини між українцями і чехами, які проживали в краї, залишалися добросусідськими. Перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України А. Волошин поставив завдання, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом настали знову нормальні, приятельські відносини». Відзначимо, що їх значно погіршила античеська пропаганда проугорської «п'ятої колонії» в краї. Призначаючи А. Волошину прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії, як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі, що не припинялася в краї. А. Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати «правильно свої повинності в межах Чехословацької Республіки». Навіть у наказі про запровадження в краї української мови, пропонувалося також помічати написи чеською або словацькою мовами. Отже, призначення А. Волошина прем'єр-міністром не привело до радикальних змін в українсько-чеських відносинах.

Станом на лютий 1939 р. в краї проживало 8,5 тисяч чеських чиновників (разом із сім'ями — 15 тисяч). Необхідно погодитися з сучасними дослідниками, що переважна більшість із них «вороже ставились до влади А. Волошина і всього

українського”, боячись процесів українізації. Члени Української національної ради у Великій Копаці скаржилися А. Волошину на місцевого коменданта жандармерії Й. Кріжа, який „робить великі неприємності в нашім селі, агітував і це і десь підбурює населення проти одної кандидатської листи”. На вимогу жителів В. Копаці покинути село. Й. Кріж відповідав: „Я пуйду з Копаце, але еще мусім забіт двадцят неб тицист україну”. В с. Довге весь „склад учительства є ворожий українській паці”. В. Грєнджа-Донський писав, що „чехи, не тільки що на кожному кроці провадять саботажи, але навіть відкрито агітують. Комендант жандармерії в Бунтині відкрито говорить, що з приходом українського уряду буде населенню гірше”. Жителі с. Білки скаржилися А. Волошину на місцевого коменданта жандармерії Богача, який „є запеклим чеським шовіністом, що все ворожо ставився і це й нині ставиться до української справи”. Автори скарги звинувачували Богача в провокативних діях: „...Хтось болотом обкидав чеський падиш на бувній чеській захоронці, де тепер паходиться управа... Болотом були обкидані і вікна канцелярії управи. Пан комендант скоро по обкиданню болотом падишеу появивел в касарні Січи і заявив, що цей вчинок зробили січовики... Підозрівасмо, що це було навмисно приготовано, щоб нас випровокати і очернити, що ми виступаємо проти чехів”. Отже, переважна більшість чеських чиновників вороже відносились до українського уряду, що сирваляло негативний вплив на розвиток українсько-чеських взаємин. Однак, необхідно відзначити, що нерідко ініціаторами античеських заходів виступали також січовики.

З вищесказаного випливає, що конфронтацію у чесько-українські стосунки вносили обидві сторони. Чехи не сприймали українську владу та її рішення, а українці намагалися позбутися „опіки”, нерідко використовуючи для цього різні методи. Іноді такі, які суперечили чехословацькій конституції. Уряд А. Волошина не завжди мав змогу контролювати політичну ситуацію в краї. Українсько-чеські відносини різко загострилися після призначення чеського генерала Л. Прхали третім міністром Карпатської України. Уряд А. Волошина розцінив це рішення чеської влади, як втручання у внутрішні справи автономної держави. 20 січня 1939 р. А. Волошин у листі до Л. Прхали писав: „Це порушення автономних прав К.У. (Н.Р.) викликало велике обурення між карпато-українським населенням. Свідчать про це стихійні демонстрації, які дуже згіршили дотепер на загал добрі відносини між карпато-українським населенням і чеським урядництвом К. У. ...Співпраця з Вами у правительстві К.У. (Н.Р.) за тих обставин є неможливою”.

Демонстрації проти призначення Л. Прхали українським міністром в багатьох населених пунктах вилилися у масові акції протесту. Жителі с. Вучкового вислали на ім'я УЦПР „Маніфест про життя, або смерть”, в якому вимагали відкликання Л. Прхали, а також звільнення із службових посад всіх чехів. Надійшов протест із с. Торунь: „Раз здобутої волі ціною нашої крові чехам не дамо. Лише по наших трунах нас всіх чехи можуть досягнути на нашу волю”. Негайного відкликання міністра-чеха вимагали жителі Колочави, Річки, Великого Студеного та інших закарпатських гірських сіл. Необхідно відзначити, що окремі представники уряду роз'їжджали по селах і закликали народні маси до актів протесту проти призначення Л. Прхали українським міністром. 5 лютого 1939 р. чеським капітаном Новосадам був заарештований Кость Ліневич „за спробу агітувати в Доманьничих. Звинувачений в розповсюдженні листівок проти Прхали”. Справа закінчилася компромісно: Л. Прхала виконував обов'язки міністра транспорту.

Із вищесказаного видно, яким було ставлення уряду Карпатської України до чеського і німецького населення, яке проживало на території краю. А. Волошин намагався проводити таку національну політику, щоб всі національні меншини почували себе як вдома. Доказом цього є ставлення карпато-українського уряду до єврейського

населення. За підрахунками сучасних дослідників, на час гортистеської окупації в Ікарнатті проживало понад 100 тисяч євреїв, не рахуючи не встановленого числа тих, хто перед окупацією встиг перебратися в Словаччину і Чехію. 28 грудня 1938 р. А. Волошин прийняв делегацію єврейських національних мешканців (складала 12% всього населення), керівники яких заявили про свою лояльність до влади. У відповідь на це прем'єр-міністр заявив: „Я до жидів, які шанують свою релігію і національність, завжди ставився прихильно. Конституція держави не була змінена так, щоб забезпечувати для всіх громадян федеративної держави однакові права... А щодо культурних потреб жидівського населення, то вони будуть по можливості сповнені”.

Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, в якій мали можливість вільно функціонувати понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Всі вони представляли два основні напрями — русофільський і народовецький (український). Однією з найбільш впливових була крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), з якою тісно співпрацювали „Об'єднання трудового єврейства”, „Червоні професіоністи”, „Лівий фронт” та „Союз друзів СРСР”. Всі вони стояли на прорадянських позиціях. Близькою до комуністичної була Соціал-демократична партія, хоча вона так і не пішла на зближення з нею. На яскраво виражених русофільських і проугорських позиціях стояли АЗС і Руська національно-автономна партія. На українських соборницьких позиціях перебували УЦНР, фракція аграрної партії, Християнсько-народна партія, культурно-освітні організації „Просвіта”, „Пашет” та інші. Такий стан справ існував до 25 жовтня 1938 р., коли празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій.

Незважаючи на таке рішення чехословацького уряду, партії та об'єднання продовжували діяти. Фактично, найбільше від цього постраждали тільки закарпатські комуністи. 25 жовтня 1938 р. віце-губернатор краю А. Бескид видав розпорядження про припинення діяльності крайкому КПЧ. 2 листопада 1938 р. начальник укротородської поліції доповідає у Прагу, що згідно з розпорядженням „були проведені обшуки в секретаріатах і на квартирах керівних діячів партії в Ужгороді, на Радванці і в Доманичівці”, в результаті чого „знайдено і конфісковано письмовий матеріал, печатки, посвідчення і партійні значки. Ці речі були забрані в поліцейське управління”. Приміщення крайкому КПЧ були „замкнені й опечатані”.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, „виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищевказаного розпорядження чехо-словацького уряду. Наслідки розв'язання і розпуску політичних партій ... наступають зараз після оголошення. Майно розв'язаних політичних партій, що становило їх фонд, буде ліквідовано, а залишок дістатиметься державній скарбниці”. Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості: „Політична система Карпатської України не знає партій. Всі політичні партії були розпущені й ліквідовані. Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цій органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...”. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: „Народ уже прозрів. Щоб не роз'єднали його вороги, позбувся всякого партійництва”.

24 січня був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова УЦНР Ф. Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М. Тулик —

заступник, А. Ворон — генеральний секретар, І. Рогач — секретар, В. Гренджка-Допський — редактор преси УНО, В. Комаринський — референт пропаганди, М. Бабота і М. Бандусяк — контролери, А. Штефан, М. Брацайко, І. Невницька, С. Росоха, Ю. Пазуханич, М. Долинай, С. Ключурак, В. Лар, Д. Німчук, М. Маруцак, Д. Попович, І. Климуш, М. Гуналовський — члени центрального проводу УНО.

Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. По-друге, це свідчило про певну самостійність української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення пражської влади.

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі, яку детально описав С. Росоха. Листівкова пропаганда особливо поспілилась напередодні виборів до Союму. Всі листівки закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилось: „Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу”. „Громадяни! Україні — Українці!” — твердила інша листівка, — на чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.”.

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили свої кандидатські списки до Союму. Так, зокрема, поступили депутати пражського парламенту від колишньої аграрної партії і „Група підкарпатських русинів”, але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому. Цей акт уряду А. Волошина слід розцінювати як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення. Уряд докладав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної партії не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок. „Ти вже об'єднався, говорилось в одній із них. — і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи”.

Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 р. Очевидець писав, що „результат педільних виборів ... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України”. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними. Бюлетень Пресоюю Служби Карпатської України так передав враження лімецького журналіста: „Мені доводилося персіжджати через багато сіл, в яких мав білий прапор (*тобто, 98% проголосувало за УНО — М. В.*). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: „Видиш пашу гордість, чужинце”. Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя”. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с. Колочава, що на Міжгірщині, М. Шимош розповідав: „Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава — одне велике синьо-жовте полотнище”. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е. Медвідь, М. Липей, А. Субота, В. Цюка, В. Цех та багато інших. Закарпатці, які проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили „приднати їх голоси”.

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів

проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України — Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі прогнієжених одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом № 328 від 22 листопада 1938 р., що унормував автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Союму Карпатської України. В цьому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: „Союм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада”. Уряд А. Волошина планував відкриття Союму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть винувлена спеціальна пошта марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Союму 9 березня в Хусті. Е. Гаха дозволив скликати Союм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А. Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Союму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1939 р. А. Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В. Шандору було запропоновано „виконати шість незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба”. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, вивала доли бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи — про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Тасмним голосуванням був обраний президент. Ним став А. Волошин, за якого проголосували всі послы.

Союм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, прийняла своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажаної мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується „Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу”, прийнятому 10 лютого 1939 р.: „Народе Український ... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Довоговерхого, сощем свободи осяяного, святого Кисва!”. Червоною шиткою ідеєю соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. „Карпатська Україна, — говоритьсь в ньому, — складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства”. Однак, цим наміром не суджено було збутись.

На листопад 1938 р. припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС), хоча перші січові загони ще на початку 30-х років почав формувати Д. Климпуш з Ясіня. У міжвоєнній Чехословаччині не могло бути і мови

про існування двох, паралельних одна одній армій, а тому, Січі були звичайними протипожежними і культурно-просвітними товариствами, як і в сусідній Галичині. Необхідно також відзначити, що в 20–30-х роках не було і потреби створювати паралельні чехословацькій армії українські збройні сили, адже вона сирецьки вважалася однією із наймодерніших і найбосзадатніших у Європі. Наприкінці 30-х років різко загострилася міжнародна ситуація. Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської „п'ятої колонії“, бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусило уряд А. Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС, на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна мета Карпатської Січі: „Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та шкєання оборонного духа в українському громадянстві... краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка уряду Підкарпатської Русі зокрема для удержування ладу та безпеки“. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С. Пана-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Д. Каймуша. До штабу організації ввійшли І. Роман, І. Рогач, С. Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Однак цей штаб був суто політичним, бо не існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревасм 10 листопада 1938 р.

Що ж являла собою Карпатська Січ в структурному відношенні? Головними органами Січі були Головна Команда і Рада у відповідності із Статутом. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації і зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени організації ділилися на: а) дійсні, які були прийняті командою в члени організації; б) благодійні, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку; в) почесні, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних членів назначала рада. Крім членів були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводилися організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити форменний одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватися Статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялись на відділи. Кілька їх складали куні. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і атаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Члени і посади позначалися на рукавах і головних уборах форменного одягу. Керівний склад приймав присягу у присутності команданта.

Сучасними дослідниками наводяться різні дані про кількісний склад Карпатської Січі. За нашими підрахунками, тільки у Волинському окрузі (тепер Мижгірський район) парохувалося близько одної тисячі січовиків. Відзначимо, що станом на 30 листопада 1938 р. крім команди Карпатської Січі у Воловому, аналогічні підрозділи були засновані в Іршаві, Великому Березному, Перечині, Рахові, Середньому, Тячеві і Хусті. У кожному з названих округів до команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак лише лічені одиниці пізніше взяли участь у боях з угорським військом. Кількість вишколених січовиків, або так званих дійсних членів Січі, не перевищувала двох тисяч.

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів, а їх уряд не мав. А. Волошин звернувся з проханням про допомогу до громадян краю та української діаспори. Очікувана допомога незабаром почала надходити. 19 лютого 1939 р. КДКУ, який діяв у Канаді, вислав „5200 доларів на руки прем'єра о. А. Волошина ... для розбудови Карпатської Січі”. Надходили пожертви від окремих політичних діячів краю, а також від окремих громадян. 13 січня 1939 р. „Нова свобода” повідомляла, що перерахували кошти на розбудову Карпатської Січі А. Волошин — 28000 кч., „Український Живочий Союз в ЧСР” — 200 кч., єпископ Д. Няраді — 300 кч., підполковник Зарицький — 100 кч., доктор Д. Васильків — 300 кч., доктор Ю. Добриловський — 500 кч. У січні 1939 р. в Підкарпатському банку нарахувалося 14688 кч., висланих для розбудови Карпатської Січі. Р. Венгрінович, хустський адвокат, а нагоди свого візначення, перерахував 500 кч. на користь збройних сил молоді держави. Цікаві факти зустрічаємо у спогадах В. Грещі-Донського: „Цього року (1939 — М. В.) наша селянська молодь колядувала в користь оборонної організації Карпатська Січ... Коляди пройшли всюди дуже гарно і наприклад у Синевирі заколядували 1200 кч. Нашій селянській молоді можемо лиш погратулювати”.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. в Карпатській Україні відбулися події, які зробили значний вплив на подальшу долю краю. Мова йде про військові сутички між карпатськими січовиками і чехословацьким військом, які співпали із вторгненням германської армії на територію краю. Ці події свідчили про кульмінацію чехословацько-українських суперечностей, що вилилися в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво збройних сил ЧСР і Карпатської України.

Уряд Угорщини ніколи не покидав думки про розширення своєї території за рахунок закарпатських земель. На середину березня 1939 р. ці настрої стали особливо одухотвореними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною, її війська готові до переходу кордонів краю. Відповідальність за територіальну цілісність Карпатської України несли чехословацькі війська, однак попередній агресії вони почали втрачати до цього інтерес. А. Волошин відчував, що роль Карпатської Січі як єдиної босздатної одиниці зростає з кожним днем. Однак, то, покищо, паніввійськова організація потребувала зброї, якої в неї майже не було. Вночі 13 березня 1939 р. відбулися дві наради керівництва Карпатської Січі, на яких обговорювалось питання озброєння. Ю. Боржава (письменник С. Сабод) вважає, що внаслідок цих нарад А. Волошин „підписав наказ команді чеської жандармерії видати Січі зброю”. Озброєні січові загони мали відійти на угорський кордон. Командант жандармів підполковник Вака видав зброю, „а саме 41 крісів та около 90 револьверів”. Проте Вака категорично відмовився видати ренту частину зброї, подвійною на наказ А. Волошина. Хоча, необхідно відмітити, що він не підпорядковувався прем'єр-міністру Карпатської України.

Хто ж спричинив трагедію, яка сталася в ніч з 13 на 14 березня 1939 р.? Чіткої відповіді на це питання немає. Фактично, існують дві точки зору, яких протримуються очевидці та історики. Обидві вони протилежні по своїй суті. Перша з них полягає в тому, що генерал Л. Прхала, виконуючи наказ Гітлера, який був зацікавлений у мирній ліквідації Карпатської України і мав свої плани щодо Чехословаччини, за ніч стягнув війська і жандармерію з околиць Хусту і „над ранок 14 березня збройно нанав на команду та на всі касарні Січі в Хусті”. Як відзначав він з дослідників, „волею Берліна було не утруднювати, але навпаки улегшувати ситуацію Карпатської України мадярами”. По-іншому дивиться на цю проблему П. Сарвадій. Він говорить про попередню підготовку січовиків до боїв з метою „здобути зброю від чеської жандармерії”. На його думку, січовики проводили вишкіл на старому

цивільні, який заходився близько від будови „Раковці” в Хусті. Біля першої години ночі, озброєні січовики облягли Головну Управу жандармерії, запропонувавши жандармам передати ключі від складів зброї. Згаданий автор констатує: „Жандарми чех і два українці, старались перекопувати старшину Січі, що вони цього вчинити не можуть, нехай звернуться до начальника жандармерії підполковника Ваки... ключів вони від складів не мають, зброєю розпоряджається начальник військ СТОС”.

Суперечка між січовиками і жандармами завершилася стріляниною.

Так чи інакше, чеські війська вступили в Хуст „в силі 200 багнетів. З танків та легких гармат (кількість яких невідома)”. Збройна боротьба тривала більше восьми годин. На вулицях Хуста з'явилися барикади, зав'язались регулярні вуличні бої. А. Волошин всіляко намагався уладнати конфлікт, однак Прага не відповідала на численні телефони і телеграми української влади. „Грозила цілковита катастрофа — писав В. Шандор, — А. Волошин кількома наворотами розмовляв з ген. Прхалюю, вимагав, як голова автономного крайового уряду припинити бої”. „На поміж жандармерії, — писав Й. Сарвадії, — прибуло військо з панцирними возами і танками, бої розігрались на чотирьох пунктах міста і тривали до 11-ої до обіда, коли капітан позичії Ю. Білей, капітан генерального штабу Парчані і інші парламентарі проголосили перемир'я”. Внаслідок боїв обидві сторони мали людські жертви, багато поранених. В літературі з цього приводу знаходимо певні розбіжності. Автори по-різному дають кількість загиблих під час боїв 13—14 березня 1939 р. Хоча дані наводяться різні, однак відомо, що січовиків загинуло значно більше, ніж чеських воїнів. Причини і наслідки цієї трагедії добре відомі.

Збройні сутички мали місце не тільки в Хусті. Вирвавшись з оточення кін розбив жандармів у Велятні та Буштині. Чеських воїнів було розбросано біля Іршави, Білока, Копані та Тлячева. Аналогічні події відбулися на Волищині.

Напад січовиків на чеське військо був тактичною помилкою. Він співпав з вторгненням угорської армії в Карпатську Україну. Криворозитні сутички 13—14 березня 1939 р. значно ослабили Карпатську Січ і зробили неможливими її спільні дії з чеським військом проти агресора.

Фактором, який негативно впливав на політичну ситуацію в краї, були суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд А. Волошина постійно відчував опозицію з боку молодих і радикальних націоналістів, які перебували в керівництві Карпатської Січі і вимагали рішучих дій по відношенню до чехів. Опозицію по відношенню до А. Волошина складали І. Рогач, І. Роман, С. Росоха, Ю. Химинець та ін. Їх підтримували члени ОУН С. Врецьона-Волянський, Ю. Лопатинський. С. Росоха пізніше писав, що „пераз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників... бо ж в наших „революційних поняттях” вони були „опортуністами”, а тільки ми „правдивими” націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родилися під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді”.

Значну роль у становленні Карпатської Січі відіграла ОУН. Спроба створити її місцевий осередок була зроблена в Закарпатті ще наприкінці 1929 р. С. Новаківська з учнів Ужгородської вчительської семінарії сформувала організацію, чимось подібну до гайцького Українського Військового Об'єднання. Однак на той час ще не були створені відповідні умови, і організація проіснувала недовго. Після невдалого замаху на одного з головних русифікаторів краю С. Сабова С. Новаківська та інші члени організації були заарештовані й засуджені чехословацьким судом. У першій половині 30-х років ініціативу проявив Ю. Химинець — представник молоді генерції в краї. Починаючи з осені 1934 р., на його квартирі в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів Закарпатського ПУНу. Сюди приїжджали Я. Барановський, Г. Чемеринська-Барановська, О. Ольжич, Л. Ребет, Я. Стецько, І. Борковський,

І. Косиш, Гарнавський та ін. В 1936 р. виник навіть жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолювала М. Химинець. Проте націоналістичний рух не набув у краї масового характеру. З другої половини 30-х років Закарпаття стає в центрі уваги ПУНу. В 1937 р. С. Коновалець запропонував створити його окремий штаб, а О. Чемеринський видав книгу „Платформа Закарпаття”, яку слід вважати своєрідною програмою ОУН по відношенню до краю: автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки при умові незалежності всієї України. Про вигідне геополітичне становище Карпатської України писав генерал М. Капустянський, працю „Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття” видав відомий військовий теоретик ОУН М. Колодзінський.

1938—1939рр. — період найтісніших взаємовідносин між ПУНОм і карпатськими націоналістами. Тодішній голова ПУНу А. Мельник пригадував: „Перші дії неробрання мною агентів винючені були гарячковими заходами допомоги Карпатській Україні, туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджались ми”. 20 грудня 1938 р. воєводський уряд в Тернополі повідомляв Варшаву, що „ОУН планує роздобування зброї і заслання людей на Закарпатті”. Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. Вони прийшли до висновку, що „Галичина зможе б вислати срокових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів”. О. Думін написав у листі до А. Волошина: „1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищепазваних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?”.

Для того, щоб краще розібратись в обстановці, до Праги здійснив поїздку А. Мельник. Львівський часопис „Діло” повідомляв, що він „мав очолити збройні сили Карпатської України”. Які питання обговорював А. Мельник з представниками чехословацького уряду — невідомо. За словами генерала М. Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю. Після відвідин Праги, А. Мельник побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. А. Мельник, німецький консул Г. Гофман, С. Росоха і І. Роман приїхали до Перечина, де відбулася тасмна парада. Їх приїзд був оформований чехословацькою службою безпеки, однак про що йшла мова у приміщенні перечинської школи — невідомо. Через деякий час у Хусті відбулася установчі збори Карпатської Січі.

Карпатська Січ, про що вже неодноразово згадувалось, потребувала зброю. ОУН поставила це відповідальне завдання на сотника Р. Ярого, який його те виконав. І. Кишин, що пізніше виконував обов'язки політичного референта ОУН, писав: „Сьогодні сирава ясна. Ріхард Ярій виконував німецький доручення. Німеччина була зацікавлена в мирній ліквідації Карпатської України ... при допомозі Ярого забовтувала транспорти зброї”. Р. Ярій мав псевдонім „Консул”. „Ріко Ярій, — писав В. Шандор, — сотник, був референтом із зовнішньої політики, а одночасно зв'язковим між Окремим та Військовим Штабами, він від імені Проводу Українських Націоналістів, пішов до діла з політичними та військовими проблемами Карпатської України. Отже, певним чином, впливав на події в Карпатській Україні... Ріко Ярій, німець, офіцер австро-угорської армії, після війни зразу ж на початку української державності увійшов у зв'язок з українським національним рухом і так здобув довір'я його представників... Ріко Ярій був одночасно і зв'язковим від Німеччини, і тому міг бути рушійною силою у підготовці замаху на уряд, організувати гострі напруження між чехами і поляками та проводити з декотрими командами Січі пролімецьку політику. Саме вона була недостатньо озброєних січовиків проти тяжких кулеметів ворожих армій і танків, де вони гинули. Він командував також ворожими польськими та мадярськими агентами,

яких було викрито і зловлено в Головній Команді (вивезених відтак автoм німецького консула до Мадярищини), як також і тими, яких не вдалося зловити...". Цікаво, що ніхто з учасників і очевидців замаху на уряд Карпатської України так і не з'ясував роль Р. Ярого.

20 жовтня 1938 р. женеvська українська пресова служба передала заклик голови ПУНУ А. Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усіма силами стати „суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну нору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу". На заклик відгукнулися тисячі українців, перш за все галичан. Вони хотіли допомогти молодій автономній країні на її території.

Яку позицію займав ПУН по відношенню до масових нелегальних переходів польсько-чеського кордону? Якщо спочатку ПУН закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, він змінив свою позицію. „Людей до праці в Карпатській Україні було потрібно. — зауважив З. Кшиш, — але на те вистачали провідні і здібні одиниці, що їх доставила ОУН із своїх місцевих та еміграційних кадрів, а часто з ЗУЗ (*західноукраїнських земель* — М. В.). Масовий перехід рідногоv членства створював тільки клопіткову ситуацію урядові Карпатської України у внутрішньополітичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало явним та безсумніvним вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких бойовиків більше чи менше тут нічого не рішали". Окремими членами ОУН, їх радикальним настроєм був незадоволений уряд Карпатської України. А. Волошин просив „не утруднювати йому і так важкого положення у відношенню до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам". А. Волошину був також відомий і той факт, що частина членів ОУН брала активну участь у підготовці державного перевороту, в результаті якого мало відбутися усунення членів карпатського уряду від влади. У цій ситуації ПУН прийняв єдино правильне рішення: обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, що мали великий бойовий досвід, а також керівних провідників ОУН. Однак нелегальні переходи польсько-чеського кордону фактично вийшли з-під контролю ПУНУ.

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників ПУНУ з керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУН представляв Ю. Химниць. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов'язки між членами ПУНУ. Цей штаб був нелегальним з двох головних причин: по-перше, штаб Карпатської Січі давав право до неї вступати тільки тим особам, які мали „краєву приналежність", тобто були громадянами Карпатської України (Чехословаччини); по-друге, члени штабу були відомими діячами ОУН, яких розшукував польський уряд і вимагав їх видачі.

Військовий штаб спочатку очолював полковник М. Аркас, потім полковник Г. Стефанів. М. Чирський керував „Летючою Естрадою", М. Михалевич і В. Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспарантів тощо. Поет і науковець О. Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців „Говерля", він же став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи О. Ольжича 10 грудня 1938 р. в Хусті було створено „Українське Еміграційне Бюро в Карпатській Україні". „Завдання названого Бюро, — говорилося у зверненні його засновників до Президії влади Карпатської України, — є сприяти плановому й доцільному вижиткованню сил, знань й фінансових спроможностей української

еміграції для розбудови державного, господарничого й культурного життя Карпатської України”.

І. Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу шкеселенню й уряду А. Волошина: саме через нього відбувалися контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями. О. Сеник (Капцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але „проявив всі свої зусилля, щоб поміч... була достатньою і своєчасна”. Генерал М. Капустяніський був покликаний Проводом Українських Націоналістів для окремого завдання. Місцем його осідку була „амбасада” — приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської Організації Демократичного Відродження України. Згідно з розробленим планом, М. Капустяніський (Стеновик, генерал, Пизола) мав чекати подальшого розвитку подій. Залучалися до військових справ колишні генерали УГА В. Курманович і В. Петрів. До штабу Карпатської Січі також ввійшли Р. Шухевич (Щука), З. Коссак (Гарнавський), О. Карачевський (Свобода), Г. Барабан (Чорний), Є. Врецьона (Волянський). Особливої уваги заслуговує М. Колодзінський (полковник Гузар) — найбільш видатна постать на цьому відрізку історії Закарпаття. Його праця „Українська воєнна доктрина” була високо оцінена у військових колах Європи, а її автор став у ряд з відомими теоретиками військового мистецтва. Полковник М. Колодзінський як і деякі його товариші, теж не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але притримувався думки, що „коли вже нема розумного виходу з важкого положення, то треба йти на смерть по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь”. Наступні події довели, що це були не пусті слова, а глибоке нереконання автора „Української воєнної доктрини”; він залишав поле бою останнім. Будучи важко пораненим, разом із своїм товаришем З. Коссаком, потрапив у руки угорських терористів. Поблизу Солотвина їх розстріляли.

Незважаючи на велику чисельну перевагу ворога, Карпатська Січ зробила опір. „Тоді, коли всім мільйонів чехів віддало себе під панування німецької держави без обміненного спротиву, — писав кореспондент галицького журналу „Жіноча воля”, — в той час тисячі українців збройно виступили проти мадярської кількатисячної армії”. Про битву на Красному полі повідомляв львівський часопис „Нова зоря”: „Не дається заперечити факту, що під Хустом відбулася велика битва, в якій з обох сторін полягло багато соток вояків. Мимо всієї симпатії до мадярів не можемо не підкреслити, що український народ ... хоробро боровся”. Аналогічне можна прочитати в іншому виданні: „...навіть найбільший ворог українського народу мусить признати, що українська молодь по-геройськи обороняла свою волю”. Угорські власті змушені були визнати, що „під час безрезультатних операцій на Карпатській Україні мадярська армія мала 72 убитих, 163 ранених, 4 пропавших без вісти і 2 полонених”.

18 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України прийняли опір, однак окремі відділи Січі продовжували боротьбу в партизанських загонах. В горах між Великим Бичковом, Кобилецькою і Квасівською Поляннами та Раховом діяли партизани, яких очолювали С. Росоха, М. Крупа, О. Ворохта. „Поява карпатських сичовиків у горах, — писав Ф. Попович, — підбадьорила населення і піднесла їх дух. Зародилася надія на скоре визволення і краще майбутнє”. Угорська влада кілька разів оголошувала амністію всім тим, хто приймуть боротьбу, однак безуспішно. Після того, як керівництво діями всіх партизанських груп взяв на себе С. Росоха, було вирішено „звільнити від дальших обов’язків в партизанці всіх, котрі не народжені в Карпатській Україні. Місцеві сичовики мали допомогти їм дістатися за кордон”. В травні 1939 р. партизанів Карпатської Січі на Рахівщині очолив О. Ворохта. „Бойові акції партизанів ... таки не дали мадярам спати. На початку травня мадяри віддали для населення відозву з останньою пригадкою, щоб здати всіляку зброю і

негайно зголосити всіх підозрілих і чужих людей. З цією відозвою три дії і три ночі били по горах в надії, що вони розгромлять „січ-банду“... Ворохта тримав нас досить гостро, і ми також мусіли запрягтися до роботи і час до часу розвозили і розліплювали листочки з різними закличками до Рахова і Великого Бичкова. А коли більшовики зайняли Галичину, то багато з наших хлопців у добрій волі і надії на краще майбутнє перебралися за кордон і опинилися в Галичині”. Партизанський загін у Волинському окрузі очолювали Ф. Тацінець-Крот і О. Тарасюк. У його складі перебували жителі з різних верховинських сіл і галичани. Після оголошення амністії Ф. Тацінець повернувся до рідного села Келечин, після чого був заарештований і розстріляний поблизу Волового.

Угорські архівні документи підтверджують всю небезпеку для Будапешту дій партизанських загонів. Генеральний штаб угорської армії в березні 1939 р. прийняв рішення провести ряд бойових операцій по „очищенню” Карпатської України „від чужих елементів, а про їх „очищення” доповідати кожні десять днів”. „Чужі елементи”, до яких відносили і галичан, виводили до угорсько-польського кордону, і там передавали на розправу полякам. Гортисти цілком серйозно відносилися до існування „банд січовиків”, як вони називали загони українських партизанів. Саме з цією метою збільшувалась кількість військ в окремих округах. Це стосується і жандармського корпусу. Так, у Перечинському окрузі діяли 94 жандарми, в Іршаві — 15. Нижніх Воротах — 17, Хусті — 30. В 1939 р. в Ужгороді була відкрита спеціальна жандармська школа, в якій навчалось 500 майбутніх жандармів.

Документи угорських архівів дають можливість з'ясувати головну причину тривалості партизанських січових загонів. Їх діяльність була не стільки відчайдушною спробою несприйняття угорської окупації, як відповіддю на масові репресії і колонізаторську політику „визволителів русинів”. Перша військова адміністрація Закарпаття була сформована, фактично, ще напередодні окупації. Її очолював Б. Повакович, а членами були призначені тринадцять вищих офіцерів угорської армії. М. Козма змушений був визнати, що „Закарпаття ми (угорці — М.В.) одержали тільки при допомозі німців. Без них це зробити було б важко”. Керівник терористів вважав, що „німці не хотіли нас з'їсти”, „ми ще їм потрібні”, „багато чого ми, угорці, ще не розуміємо”. Уряд Німеччини ще на початку 1939 р. заявляв, що для неї Угорщина необхідна як міцний і дружній сусід. Берлін вимагав, щоб „після окупації Карпатської України Угорщиною було взято до уваги німецькі транспортні потреби та економічні інтереси імперії”. Вже за перші два місяці окупації на працю в Угорщину відправлено 59377 чоловік, а в Німеччину — 686 осіб. Вже в березні 1939 р. Закарпаття паводнили угорські агенти, які вербували робітників на працю до метрополії. В першій половині березня 1939 р. в Ужгороді було відкрито представництво сільського господарства, яке вирішувало єдину проблему — набір робітників на працю в Угорщину.

Уже згадуваний М. Козма зізнався, що „завоювати Закарпаття при допомозі німців було легко, але важко буде його утримати, тому що угорці не вміють поводитися з іншими народами”. Для угорської військової адміністрації кожний закарпатський інтелігент вважався підозрілим і небезпечним. Один із агентів доносив, що „закарпатський народ знаходиться в значній мірі під впливом греко-католицьких священників, 95% яких добре себе вели у міжвоєнний період. Що стосується вчителів, то 60% з них треба негайно звільнити, бо вони прихильники українського напрямку”. Жертвами репресій гортистів ставали різні категорії місцевого населення, однак найбільш жорстоко окупанті поводитися з членами Карпатської Січі. „Під патиском окупантів ми змушені були відступати, — пригадував І. Пинаш, — патріотам довелося добиратися до домівок. Йшли, як лише могли: через гори, лісами, бо в селах

го подарювали місцеві „чорносорочечники”, ловили й убивали січовиків. Так загинули Цвилю Волощук у В. Бичкові, Іван Поляничук, Федір Рознійчук, Василь Тимощук, Іван Годман і Михайло Мендешора з Трбушан, Василь Небола та Карло Купар з Грушова (закатували їх у Квасах)”.

17 березня 1939 р. потрапив у полон керівник іршавських січовиків В. Газас і був розстріляний гонведами. Така ж доля спіткала команданта Волизької Січі С. Фігуру, якого розстріляли 18 березня. Ватажок хустських січовиків О. Бластів-Гайдишака, перебуваючи в хустській в'язниці, „не мав оліви, тому шпилькою проколов пальці і кров'ю написав записку: „Я, Олександр Бластів, 22-річний з Хуста, їду на смерть за те, що любив свою рідну Україну”. Про своє перебування в угорському таборі Вор'юлонош писав О. Пайкош — активний член „Просвіти” 30-х років. Він описав факти знущань і тортур над січовиками Павлом і Петром Андрейчиками, пономрем Соїму І. Перевузником та іншими. В таборі перебували 1200 чоловік. Детальні описи табірної життя містяться в щоденнику В. Гренджі-Допського. Його автор описав злочинця гортистів не тільки в таборі, але і в різних куточках краю. Він повідомив відомості про розстріл терористами М. Колодзінського, З. Коссака, Ф. Тащици, О. Бластива, Я. Завальницького, С. Фігури, Д. Остапчука та багатьох інших. Житель в. Заготарське, що на Воловеччині, В. Ігнась розповідав: „Розпочалися арешти... Тюрми були повні. Багато людей розстріляно, особливо молоді, угорськими жандармами і айбасками. Тільки з моєї семінарії біля Хуста загинуло біля 25 хлопців...”. Свій побут в угорській тюрмі та концтаборі описав С. Пугач. Садистський методи катування описувалися гортистами в кавтесі „Ковнер”.

На жорстокість угорців неодноразово звертав увагу А. Волошин. Вже перебуваючи в вигнанні, він писав у листі до міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентрона: „Кривава окупація, безкалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців великого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилася у потилицю паруги”. А. Волошин, навівши конкретні факти про різке падіння матеріального і духовного добробуту закарпатців, підсумував, що „угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати економічній населення країни. Наслідки, котрі випливають звіден, очевидні”.

Жорстокі репресії гортистів стосовно карпатських січовиків були прикладом грубого порушення міжнародних угод відносно трактування військових полонених. Після підписання С. Ключураком наказу про призначення 15 березня 1939 р. полковника С. Сфремова командуючим Карпатською Січчю, уряд Карпатської України перетворив напіввійськову організацію у збройні сили краю. Виходячи з цього, Карпатська Січ ставилася під охорону положень Женевської конвенції відносно ведення війни, охорони полонених тощо. Однак, для агресора цей факт не мав ніякого значення.

Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною, де проживала невелика частина українського народу, яка проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії. Однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розвивати утворення Карпато-української держави як другий, після воєнних змагань 1917–20-х років, етап у боротьбі за створення української державної території на окремо взятій українській території.

Микола ВЕГЕН, доктор історичних наук